

**О ЈЕДНОМ ДОКУМЕНТУ ЈЕВРЕЈСКЕ
ВЕРОИСПОВЕДНЕ ОПШТИНЕ НОВИ ПАЗАР ИЗ 1937.
ГОДИНЕ**

МИЛОШ ДАМЈАНОВИЋ

Август 2021.

Сажетак: У раду ће бити саопштени статистички подаци о јеврејској заједници у граду на Рашки, за стање у претходној, 1936. години. Податке које је потраживало централно тело јеврејске заједнице у Краљевини Југославији – Савез јеврејских вероисповедних општина, руководство ЈВО Нови Пазар је темељно прикупило, уредно обрадило и благовремено послало потражиоцима. Подаци који су били од интереса за Савез односе се на опште прилике у јеврејским општинама у вези са демографијом, чланством, општинским установама, верским животом чланова, њиховим школовањем, професионалном оријентацијом и стањем у буџету општине. Документ се налази у поседу аутора и припада целини истоветних предмета других јеврејских вероисповедних општина Краљевине Југославије. Сви су они настали из истих потреба и завршили на адресу Савеза, који их је даље обрађивао и служио се њима за текуће и будуће активности. Документи су у форми обрасца са питањима и остављеним слободним простором за одговоре откуцаним на писаћој машини, српским језиком и латиничним писмом. Заступљено је укупно 14 питања распоређених на обе стране једног листа документа. Уз штампиле пошиљаоца и примаоца, на њему се налазе и потписи овлашћених лица испред пошиљаоца, који су гарантовали веродостојност пружених података.

Кључне речи: Јевреји, Сефарди, Ашкенази, јудаизам, ционизам, Југославија, Нови Пазар, Срби, православље, муслимани

Почетак присуства јеврејског народа у Новом Пазару, везан је за османски период историје овог града. Јеврејско становништво града на Рашки било је генерацијама стопроцентно сефардског порекла. Потицало је од потомака исељеника са Иберијског полуострва, који су након декрета шпанског краљевског пара о изгону Јевреја од 31. марта 1492. године, напустили вишевековну дедовину и отиснули се широм приморског појаса медитеранског басена. Добрим делом гостопримство су добили у тада моћном и експанзивном Османском царству, па су тако доспели и на Балканско полуострво. Солун је свакако био оновремена метропола, град и лука у коју су најмасовније пристизали несрећни изгнаници са Пиринејског полуострва и одакле су се временом ширили по унутрашњости Балкана. Један од водећих савремених британских историчара Марк Мазовер с правом бележи да је Солун био њихово прибежиште и ослобођење.¹ Најизазовнији су им наравно били већи градови, трговачки центри и места са добрим саобраћајним везама, али су по расту заједница у њима, насељавали и њима суседне мање вароши. С тим у вези, Нови Пазар је био од другоразредног значаја у односу на остале веће, становништвом многобројније градове попут Сарајева, Београда, Ниша, Скопља, Битоља или Приштине, али истовремено значајна саобраћајна тачка, те довољно демографски и економски привлачан и јак за настањивање трговини вичним и непрекидно мобилним Јеврејима.

О животу новопазарских Јевреја под османском управом мало је познато, домаћа историографија се није посебно позабавила овом, свакако интересантном темом. Неупоредиво више сазнања о новопазарским Сефардима имамо од времена његовог укључења у српске и касније југословенске државне оквире. Од краја XIX века, преко прве половине XX столећа, па све до трагичног уништења новопазарске јеврејске популације у Холокаусту остало је много разноврсног прворазредног изворног материјала који сведочи о њима, осликава њихов јавни живот и приближава нам представу о њиховој ближој и даљој прошлости. На основу њих реконструишемо прохујала времена и формирамо слику о некадашњим новопазарским житељима у модерном добу. У таква врела са сигурношћу спада и документ који је предмет наше анализе и синтезе. Захваљујући карактеру документа откривамо нумеричке вредности у релацији са

¹ М. Мазовер, *Солун град духова. Хришћани, муслимани и Јевреји 1430-1950.*, Београд 2017, 46.

новопазарским Јеврејима, те друге врсте података из приватног живота чланства заједнице и генералије самог колективитета.

Проширењем територије Краљевине Србије у победоносним Балканским ратовима 1912-1913 године унело је у њен склоп и многобројне Јевреје који су пребивали у ослобођеним крајевима. Осим оних на Косову и Метохији, под њено окриље стављени су и Јевреји Новог Пазара, Скопља, Куманова, Битоља и Штипа. Новопазарска јеврејска општина наставила је рад у српском и југословенском друштвено-политичком систему након ослобођења земље крајем Првог светског рата. Версајска творевина своје јеврејске држављане поставила је у равноправан однос са матичним, државотворним српским народом и осталим јужнословенским народима – Хрватима и Словенцима. Власт је на Јевреје гледала кроз призму вероисповести, а не расе, како је то чинила већина земаља у тадашњој континенталној Европи.² Крајем двадесетих година XX столећа председник ЈВО Нови Пазар био је Леон Бахар, а свештеник Јерухам Конфорти, док је функцију секретара обављао православни Србин Вој. М. Чурић.³ Ангажовање нејеврејина у општинској служби говори нам да је заједница оскудевала са квалификованим правницима као и да им србофоновост није била на најзавиднијем нивоу. Леон Бахар је на челу заједнице био и крајем тридесетих година прошлога века, када је Општина бројала 287 чланова, а верски лидер био Цадик Конфорти.⁴ Уочи Другог светског рата у Новом Пазару и суседним местима, Рашкој, Тутину, Сјеници и Дугој Пољани живело је 70 јеврејских породица, односно 304 Јевреја.⁵ У Сјеницу су се Јевреји по други пут настанили 1890. године, пошто су је претходно напустили услед масакра почињеног над једном њиховом породицом.⁶ Најистакнутија личност новопазарског јеврејства био је најбогатији човек у вароши, Самуел Конфорти звани Сумбулико (1853-1935), трговац и банкар, власник преко четрдесет кућа и дућана у граду.⁷ Он је значајно увећао своје богатство откупом злата које су продавале бивше читлук-сахибије које су аграрном реформом остале без прихода.⁸ Као успешан банкар и пословођа није остао непознат и ван своје средине, упознајући и људе

² Риста Ст. Делић, *Јевреји у Југославији*, Београд 1938, 115.

³ L. Fischer (ur.), *Jevrejski almanah za godinu 5690 1929-1930*, Vršac 1929, 238.

⁴ D. A. Levi – Dale, A. Klein (ur.), *Jevrejski narodni kalendar 5699 1938-39*, Beograd – Zagreb 1939, 150.

⁵ М. Радовић, *Јеврејска општина у Новом Пазару*, Новопазарски зборник, 29 (2006), 169-177.

⁶ Р. Јовановић, *Јевреји у Сјеници*, Новопазарски зборник, 21 (1997), 157-165.

⁷ М. Радовић, *Јеврејске куће и дућани у Новом Пазару*, Новопазарски зборник, 23 (1999), 309-317.

⁸ О. Коницанин, *Новопазарска чаршија*, Новопазарски зборник, 17 (1993), 129-146.

из ширег културног миљеа. Тако је упознао и најпризнатијег писца потеклог са тла Космета и народног посланика Григорија Божовића (1880-1945), који ће га постхумно увековечити и у једној својој приповеци „Емро Нумановић“.⁹

Новопазарски Јевреји су одржавали завидне међуетничке односе са другим суграђанима, чему је најбоља потврда постојање *микве* – јеврејског обредног купатила, унутар Гази Иса-беговог хамама у граду.¹⁰ Иако су постојали добри пословни и суседски односи међу припадницима различитих конфесија, међу делом становништва исламске вероисповести циркулисало је и осећање религијског антијудаизма и политичке конфронтације наспрам јеврејског лојалног држања према српској, тј. југословенској држави. Током аустроугарске окупације града за време Великог рата наставу јеврејске веронауке држао је неки рабин Конфорти, док је дужности рабина и шахтера од 18. јула 1916. године обављао Уриел Алхалел. Власти нове јужнословенске државе су августа 1919. године признале Алхалела за рабинера и вероучитеља српско-јеврејске општине у Новом Пазару. Исти је две године касније молио за премештај у Смедерево због претњи и неугодности које су му приређивали муслимански суграђани из разлога његове сарадње са српским властима. Услед безбедносних опасности августа 1921. године Алхалел је заједно са окружним начелником побегао из града пошто су му смрћу претили качаци због оданости краљевском дому и отаџбини чији је био поданик.¹¹

У периоду између два светска рата у Новом Пазару су се привремено настанили по први пут и поједини ашкенаски Јевреји, придошли из других крајева југословенске државе, привучени пословним могућностима које је пружала средина дефицитарна у слободним професијама које су захтевале висококвалификовано и школовано особље.

⁹ Г. Божовић, *Неизмишљени ликови*, Београд 1940, 53-60.

¹⁰ N. Albahari Salaćanin, *Mikve u Novom Pazaru*, *Novopazarski zbornik*, 42 (2019), 217-221.

¹¹ Архив Југославије (у будућем тексту АЈ), Фонд Министарства вера Краљевине Југославије (у даљем тексту ФМВКЈ), 69-54-87, *Министарство Вера Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца – Рачуноводству, 14. август 1919*; АЈ, ФМВКЈ, 69-56-90, *Списак јеврејских духовних органа у границама Краљевине Србије после балканских ратова за кондуитну листу*; АЈ, ФМВКЈ, 69-54-87, *Уријел Алхалел – Министарству вера, 25. мај 1921. Београд*; АЈ, ФМВКЈ, 69-56-89, *Главни рабинат Краљевине Србије – Министарству вера, Београд, 12. децембар 1921*; Б. Б. Младеновић, *Град у аустроугарској окупационој зони у Србији од 1916. до 1918. године*, Београд 2000, 118; М. М. Дамјановић, Б. Ђокић, *Рабини Краљевине Србије током Првог светског рата*, у: Б. Андрић (ур.), *Зборник радова са међународног саветовања – Елите у Великом рату*, Нови Сад 2017, 482-500; М. М. Дамјановић, *Допринос рабина ратним циљевима Србије у Првом светском рату и стварању Југославије*, у: М. Мирковић, Н. Филиповић (ур.), *Зборник радова са научног скупа „Улога и значај свештеника у Балканским и Првом светском рату“*, Београд 2021, 138-149.

Један од двојице апотекара у граду током 1938. године био је, судећи по јеврејском пореклу презимена и неки Здравко С. Салингер.¹² Апотекар Салингер је још раније живео у граду на Рашки, те је као интелектуалац и угледни грађанин био изабран 20. фебруара 1930. године за члана управе Соколског друштва приликом тада одржане седнице. Истом приликом за члана управе је изабран и јеврејски сефардски трговац Леон Бахар.¹³ Уједно је Салингер био и резервни апотекарски капетан I класе, а преминуо је у Београду 31. јануара 1940. године.¹⁴ Осим Салингера у Новом Пазару су привремено живели и други Ашкенази. У току 1936. године забележено је да су двојица новопазарских Ашкеназа даровали новчане дотације за дунамску акцију. Нешто мање од 20 динара даровао је Ђуро Холандер, док је 50 динара донирао Александар Нојхаус.¹⁵ Недуго касније, јула 1936. године Најхаус је поклонио из касице још 96 динара за ККЛ фонд.¹⁶ Истом приликом из ИМИ касица Најхаус је приложио 94,50, а његова супруга Маргит 93 динара.¹⁷ И следеће године Најхаус је наставио да издваја новац за ционистичке пројекте. Из ИМИ касице марта 1937. године даровао је 28 динара.¹⁸ Дентист Александар Нојхаус живео је у Новом Пазару са супругом Маргитом Ронаи, мађарском Јеврејком, домаћицом по занимању, рођеном 14. јануара 1902. године у Крашо Гомбишу у Румунији, од оца М. и мајке Инес и ћерком из првог брака, Елом Нојхаус Трифуновић, рођеном 3. новембра 1929. године у Чуругу.¹⁹ За разлику од вредних и поштених новопазарских јеврејских трговаца и пословних људи, Најхаус је био склон ситним преварама и смицалицама у пословним односима.²⁰ Породица Најхаус је после напуштања Новог Пазара до Априлског рата 1941. године живела у Трстенику.²¹

¹² Архива аутора, *Адресе. Сви апотекари у Краљевини Југославији 1938*, стр. 21, 27. Други апотекар у Новом Пазару био је православни Србин Душан Вранић, рођен 1. јула 1891. године у Сјеници од оца Радивоја и мајке Лепосаве. Био је ожењен Милицом (рођ. 1905) са којом је имао сина Србољуба рођеног 26. новембра 1931. године. Види: Историјски архив Београда (у даљем тексту ИАБ), Фонд Управа града Београда (у даљем тексту УГБ), Карготека житеља града Београда и Земуна (у даљем тексту КЖГБИЗ), *Душан Вранић*.

¹³ *Време*, Београд, бр. 2932, 23. фебруар 1930, стр. 4.

¹⁴ *Службени војни лист – орган и издање Министарства војске и морнарице*, Београд, бр. 13, 13. априла 1940, стр. 1013-1014.

¹⁵ *Židov*, Zagreb, br. 27, 3. jula 1936, str. 3.

¹⁶ *Židov*, Zagreb, br. 34, 21. augusta 1936, str. 7.

¹⁷ *Ibidem*, str. 8.

¹⁸ *Židov*, Zagreb, br. 17, 23. aprila 1937, str. 10.

¹⁹ ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Маргита Најхаус Ронаи*.

²⁰ Пре досељења у Нови Пазар Најхаус је „ординирао“ на Космету у жељи да се домогну брзе и лаке зараде, злоупотребљавајући наивност простога света и насушних потреба житеља заосталих средина које им нису могле пружити шири опсег животних потреба. У руднику Трепча, где је циркулисао велики број рудара,

Иако монолитна заједница, чврсто повезана првенствено са сународницима сефардског ритуала у ближем окружењу и целој држави, новопазарски Сефарди нису били Гордијевим чвором раздвојени од ашкенаских Јевреја са којима су ипак одржавали додир, макар и у дозираној мери. Социјална дистанца према југословенским Ашкеназима била је прилично заступљена, али су их заједнички интереси спајали и приближавали у датим моментима. Новопазарским Сефардима није била непозната солидарност и братска љубав према једноверницима. Најимућнији међу њима финансијски су помагали установе које су осниване и одржаване првенствено ашкенаским улагањем. Једна таква установа од општег социјалног значаја за целокупну јеврејску заједницу у држави било је Јеврејско уточиште за старе и сирочад у Новом Саду чијем су Друштву задуженом за одржавање поменуте

чиновника и радника свих струка и положаја, вршљао је извесно време и мађарски Јеврејин Александар Најехаузен (Нојхаус) из Бачког Петровог Села, оштетивши сигурно многе овдашње упосленике. Он се издавао за стоматолога, успевајући да од лакомисленог пука, па чак и од школованијег света, попут лекара и апотекара, обманом извуче новчану добит без пружања услуге око које би се договорио са клијентом. Осим Трепче, он је од 1935. године боравио у оближњим местима као што су Нови Пазар, Сјеница, Тутин, Рашка и рудник „Јарандол“ у Баљевцу на Ибру, склапајући свуда погодбе о поправки зуба или постављању тоталних зубних протеза. Од својих жртава унапред је узимао капару, коју су му без предумишљаја давали, верујући у његову стручност и не сумњајући да је варалица. У које год место да је дошао, Најехаузен би одлазио код среског начелника са потврдом о молби за тражењем права праксе предатој Банској управи, молећи да му издају дозволу за рад до пристизања одобрења. Без икакве предострожности, сви су му излазили у сусрет, па је Најехаузен толико добро развио посао да је успео купити аутомобил, с којим је одлазио на теренски посао у оближња места. У честитост и законитост Најехаузеновог пословања први је посумњао трговац Алибег Расовац из Новог Пазара, коме је чудно било што Најехаузен често одлази из града на дуже време. Истовремено је и Најехаузен приметно да се ушло у траг његовим махинацијама, па је средином септембра 1936. године напустио новопазарску чаршију, што је изазвало велику сензацију, додатно ширену појавом нових пацијената који су поделили своја ружна искуства са парадоктором. Жена Владе Ракића, књиговође у руднику „Јарандол“, посведочила је да јој је Најехаузен узео 1.500 динара за намештање вилице, али да ју је по изradi протезе, под изговором да јој није добро налегла, оставио и без протезе и без новца. Управнику поменутог рудника, Николи Оцићу скинуо је и однео златан зуб. Од разних других лица узимао је капару, никад им не израдивши зубе. На пријаву Расовца Окружном суду иследни судија Ђорђе Јовановић расписао је потерницу за Најехаузенем на основу које је ухапшен у Суботици под другим, јеврејским именом Александра Јелинека. По хапшењу, стављен је у истражни затвор новопазарског окружног суда где је требало да одговара за бесправно обављање зубарског посла и за преваре. Види: *Политика*, Београд, 18. септембар 1936, стр. 12.

²¹ Кућа им се налазила у данашњој улици Кнегиње Милице поред Хале спортова у Трстенику. Стоматолог Нојхаус био је велики пријатељ и побратим владике Николаја Велимировића (1881-1956). Убрзо по окупацији земље 1941. године владика је сугерисао Нојхаусу да побегне из града како би сачувао живот. Након 1941. године нема вести о њему, па је највероватније откривен и ликвидираан. Маргиту и Елу владика Николај је извукао из града, тако што је Маргити дао да обуче монашку одору, а Елу стрпао у цак преко ког је сместио намирнице које су му се налазиле под ногама. Фијакером су прошли кроз немачки обруч окупираног града и војну контролу након чега их је владика одвео у манастир Љубостињу где их је предао слепој игуманији Варвари на чување. У Љубостињу су се Маргита и Ела задржале 18 месеци. У међувремену владика Николај им је набавио лажне личне исправе на српска имена Маре и Јелене Јовановић. И. Ристић, Ј. Вукчевић, *Јевреји у Крушевцу и Расинском округу до краја Другог светског рата*, у: Р. Стојсављевић (ур.), *Синагоге и јеврејско наслеђе у Југоисточној Европи*. Међународни научни зборник, Нови Сад 2021, 103-133; https://www.youtube.com/watch?v=gNOZeg_n2ks (Приступљено сајту 6. 9. 2021).

установе, једном приликом, током 1936. године браћа Бахар из Новог Пазара даровала 20 динара.²²

Новопазарска јеврејска општина, за разлику од суседних, косовскомитровачке и приштинске јеврејске општине, сличних економских прилика и идентичног историјског наслеђа најдуже потрајале рђаве османске управе, успоставила је у међуратном периоду одговорнији рад служби и уредније административно деловање. Консолидовала је рад општинских органа и савесно саобраћала са крунском јеврејском организацијом у држави, Владином телима и осталим кореспондентима. Док су суседне поменуте јеврејске заједнице најчешће без одговора остављале своје надређене органе, дотле је ЈВО Нови Пазар редовно и благовремено одговарала на постављене јој захтеве. Тако је и у вези са упитом СЈВОЈ од 15. јануара 1936. године, 11 дана касније јављала „...част нам је одговорити вам да на територији ове општине нису никада, па ни данас излазили никакви Јеврејски Листови или Часописи“.²³ Самоокренутост у образовању и слабе могућности квалитетне едукације у Османском царству, као и бедне материјалне прилике у овом економски посрнулом „болеснику на Босфору“ оставиле су дубоки траг на просперитет ове заједнице, па и на издавачку делатност која се никад није могла развити, пошто су тек нове генерације у међуратној Југославији стекле могућност високог образовања у неким од универзитетских центара у земљи. Београдски универзитет постао је тако стециште мудрословља и просвећивања и за Новопазарце, међу којима је било и оних јеврејских. Наведимо овде само пример 21-годишњег студента права и чиновника Саобраћајне полиције са станом у улици Краља Александра бр. 49, Менахема Бахара који је трагично окончао живот у вечерњим сатима 10. или 11. августа 1932. године при саобраћајној несрећи на Авалском путу између Топовских шупа и Трошаринске станице, неколико стотина метара од Чиновничке колоније, на улазу у двориште 18. пешадијског пука.²⁴

²² Архива аутора, *Друштво Јеврејског уточишта за старе и сирочад у Новом Саду*, бр. 478/1936. Позивница на редовну скупштину, Нови Сад, 7. маја 1936.

²³ Архива аутора, *Јеврејска вероисповедна општина Нови Пазар – Савез јеврејских вероисповедних општина Краљевине Југославије у Београду*, 26. 1. 1936.

²⁴ *Време*, Београд, бр. 3810, 12. августа 1932, стр. 7; *Правда*, Београд, бр. 225, 12. августа 1932, стр. 7. Мотоциклом са приколицом у којој су били Бахар и један приватни чиновник, регистарског броја 203, управљао је приватни чиновник Паја Марцикић. Друштво је одлучило да се провоза пошто је вече било пријатно. Возило се кретало брзином од 40 – 50 km на час када су изненада из супротног правца наишла једна рабацкијска кола натоварена огромним пластом сена. Желећи да избегне директан судар Марцикић је скренуо удесно те је точак приколице ударио у камени стуб који се налазио на ивици пута проузрокујући

На заседању Главног одбора Савеза јеврејских вероисповедних општина Краљевине Југославије одржаном у Загребу од 23. до 25. јануара 1938. године, Арондациона комисија је путем Извршног одбора упутила предлог о територијалном разграничењу јеврејских вероисповедних општина учлањених у СЈВО и територијама окружних рабината. Према овом предлогу ЈВО Нови Пазар имала је обухватати град Нови Пазар и срезове Нови Пазар, Тутин, Бијело Поље, Сјеница, Пријепоље, Нова Варош, Ивањица, Рашка, Брус и Александровац. Територија ЈВО Новог Пазара, уз ЈВО Косовску Митровицу, ЈВО Приштину, ЈВО Скопље, ЈВО Лесковац, ЈВО Пирот и ЈВО Штип била је одређена према овом предлогу да потпадне под ингеренцију Окружног рабината у Скопљу.²⁵

Новопазарски Јевреји су здушно подржавали ционистичке циљеве и свесрдно узимали учешће у активностима које су водиле њиховом остварењу. У граду је постојала Месна ционистичка организација која је уз организације истог типа у другим местима земље била под надлежношћу Савеза циониста Југославије чије је седиште било у Загребу. Она се одазивала готово у свим акцијама које су руковођене из ционистичких централа. Тако се акцији за садњу стабала у шуми Краља Петра Великог Ослободиоца у британској мандаторној Палестини осталим ционистичким организацијама у земљи придружила и она скромним новчаним прилозима.²⁶ О обиму њене делатности и финансијском прегнућу новопазарских Сефарда у ционистичким захтевима стављаним пред њих не можемо говорити на овом месту, али ћемо примера ради изнети податке који се тичу управо године на коју се односи документ који је предмет анализе нашег рада. Током 5697. године, односно од 1. октобра 1936. до 30. септембра 1937. године из Новог Пазара је даровано за фонд Керен кајемет лејисраел укупно 898 динара од укупно 2.000

превртање возила и пад у шанац. Марцикић и други сапутник прошли су без повреда, односно са лакшим повредама, док је Бахар био малерозан да главом удари у један камен услед чега му је прсла лобања. Крвавог и у бесвесном стању талични сапутници су га моментално превезли на хируршко одељење Опште државне болнице где је упркос пружању лекарске помоћи издахнуо око поноћи, три сата након пријема. По констатовању смрти Бахаров леш је пренет у просектуру. О тешкој несрећи моментално је обавештена саобраћајна полиција која је на лице места ургентно послала заступника шефа, писара Чохаџића са дежурним чиновником, који су потом отишли и у болницу. Током ноћи о трагедији је обавештена и породица преминулог у Новом Пазару.

²⁵ Архива аутора, *Генерални арондацијони распоред, Предлог о територијалном разграничењу ЈВО учлањених у СЈВО и територијама окружних рабината, упућен од стране Арондационе комисије, путем Извршног одбора, заседању Главног одбора СЈВО, које ће се заседање одржати у Загребу 23, 24 и 25 јануара 1937 године.*

²⁶ *Židov, Zagreb, br. 11, 15. marta 1929, str. 5.*

колико им је контингентирано за дати период. Од укупно уплаћене своте новца 417 динара је потекло из касица, 42 за Пинкас, 35 за Тору, 229 је прикупљено у акцијама, 28 за Булим и 147 динара из ИМИ касица. Новопазарска ционистичка организација је сходно томе само делимично испунила захтеве, не уплативши натполовичну вредност од прописаног ануалног износа, односно 1.102 динара. Претходне 5696. године је уплатила укупно 3.036,50 динара, а наредне 5698. године поново јој је одређено 2.000 динара за потребе наведеног Фонда.²⁷

Управо половином 1937. године у званичном гласилу Савеза јеврејских вероисповедних општина Краљевине Југославије објављен је конкурс за једно свештеничко место при ЈВО Нови Пазар сходно условима утврђеним у „Свештеничком правилнику“ раније донетом од стране ове централне јеврејске установе у држави. Конкурсом је одређено да се примити могу само апсолвенти Јеврејског средњег теолошког завода у Сарајеву југословенског држављанства. Заинтересована лица су пријаве требала слати на адресу ЈВО Нови Пазар до 5. јула 1937. године у којима би приложили родни лист, уверење о завршеном школовању, уверење о држављанству, уверење о политичком и моралном владању и лекарско уверење. У огласу је назначено да ће се припадности одредити споразумно са изабраним кандидатом као и да наступ службе треба започети што раније, а најкасније 1. септембра текуће године.²⁸ Није нам познато колико се кандидата пријавило за расписано место, али је ЈВО Нови Пазар ангажовала Цадика Конфортија²⁹, који је нешто раније, од 14. до 23. јуна са одличним успехом положио завршни испит на Јеврејском средњем теолошком заводу у Сарајеву. Усмени део испита одржан је 22. и 23. јуна којом приликом се полагало из предмета: Библија, Хебрејски језик и књижевност, Талмуд, Кодекс, Јеврејска историја и Српско-хрватски језик. Писмени део испита укључивао је Његошеву тему „Воскресења не бива без смрти“ из српско-хрватског језика и „Ерец Јисраел у огледалу хебрејске књижевности“ из хебрејског језика.³⁰

²⁷ Архива аутора, *Исказ дарова за Керен кајемет лејисраел за вријеме од 1 октобра 1936 до 30 септембра 1937.*

²⁸ *Службени лист Савеза јеврејских вероисповедних општина Краљевине Југославије*, Београд, бр. 8, 15. јуни 1937, стр. 7.

²⁹ *Службени лист Савеза јеврејских вероисповедних општина Краљевине Југославије*, Београд, бр. 11, 15. септембра 1937, стр. 2.

³⁰ *Службени лист Савеза јеврејских вероисповедних општина Краљевине Југославије*, Београд, бр. 9, 15. јула 1937, стр. 2; Архива аутора, *Савез јеврејских вероисповедних општина у Београду, Извештаји Извршног*

Ове године је ЈВО Нови Пазар била сврстана у трећу од укупно четири категорија јеврејских општина у земљи сходно економској јачини и потребама за сталном државном помоћи, од којих су општине које су припадале првој категорији биле економски најстабилније и следствено томе без права на потраживање и доделу помоћи од Савеза. На основу категорије којој је припадала ЈВО Нови Пазар, било је предвиђено да ће се ожењеним рабинима у служби узимати за основицу укупан приход до 2.800 динара, а неожењеним до 1.800; ожењеним свештеницима у служби (канторима, хахамим и хазаним) до 1.800 динара, а неожењеним до 1.500; рабинима и свим свештеничким функционерима ван службе уколико не примају пензију од ЈВО узимало би се за основицу 33% од претходно изложених сума истих функционера у радном односу; удовицама рабина и осталих свештеничких функционера уколико су без икаквих примања од ЈВО узимало би се за основицу 75% од сума одређених за основицу њихових супруга током или ван службе, док би за незбринуту децу рабина и осталих свештеничких функционера до 18 година старости било узимана за основицу 50% од суме одређене за основицу њиховим очевима током или ван службе.³¹

Документ Јеврејске вероисповедне општине Нови Пазар са почетка 1937. године даје приказ стања у општини и њеном чланству у протеклој години. Датиран је 27. јануара 1937. године и представља испуњен образац насловљен као Статистички лист Јеврејске вероисповедне општине у Н. Пазару према стању на дан 1 јануара 1937. У власништву је аутора овог рада и чини саставни део сродне групе докумената свих других јеврејских вероисповедних општина у Краљевини Југославији које су се одазвале и одговориле на позив крунске установе југословенских Јевреја чије је седиште било у Београду. Савез јеврејских вероисповедних општина Краљевине Југославије поред свих својих редовних активности из разноврсних сегмената пословања, водио је рачуна и прикупљао податке о општим и посебним приликама својих општина – чланица. Ануално је евидентирао

одбора (са предлогом о арондацији општина) и Јеврејског средњег теолошког завода за седницу Главног одбора 23, 24 и 25 јануара 1938 у Загребу, Извештај о раду Извршног одбора од последње седнице Главног одбора /14 2 1937/ до данас, Главни одбор 23, 24 и 25 јануара 1938 у Загребу, стр. 5; Архива аутора, Савез јеврејских вероисповедних општина у Београду, Извештаји Извршног одбора (са предлогом о арондацији општина) и Јеврејског средњег теолошког завода за седницу Главног одбора 23, 24 и 25 јануара 1938 у Загребу, Извештај о раду Јеврејског средњег теолошког завода у Сарајеву, Главни одбор 23, 24 и 25 јануара 1938 у Загребу, стр. 1.

³¹ *Службени лист Савеза јеврејских вероисповедних општина Краљевине Југославије, Београд, бр. 9, 15. јула 1937, стр. 7-8.*

основне фактографске податке из живота јеврејских општина путем којих је долазио до сазнања о оним типовима информација које су му биле од нарочитог значаја. У такву врсту докумената спада и овај, који је предмет нашег проучавања. Документ је откуцан на писаћој машини, садржи укупно 14 питања уз која је у наставку остављен слободан простор резервисан за одговоре. Састављен је на српском језику и латиничном писму, а одговори су откуцани и уписани на ћирилици. Питања и одговори су распоређени на обе стране једног листа, на ком се налази печат пошиљаоца, као и потпис овлашћеног службеника адресанта који је јамчио тачност навода у документу. Адресант је Јеврејска вероисповедна општина Нови Пазар, у чије име се потписао ћириличним писмом тадашњи њен председник Леон Бахар, а адресат је Савез јеврејских вероисповедних општина Југославије. Документ је пратећи прилог дописа ЈВО Нови Пазар послатог СЈВОЈ у којем наведени председник и секретар ЈВО Нови Пазар Јос. М. Данон сажето изнесе: „Част нам је у прилогу доставити тражене нам статистичке податке, с молбом на надлежност и употребу“.³²

Прва четири питања Статистичког листа односе се на демографску ситуацију у општини и стање наталитета и морталитета у чланству. На основу добијених одговора сазнајемо да је ЈВО Нови Пазар током 1936. године бројала укупно 287 чланова, од којих је 149 било мушког, а 138 женског пола. Од целокупног чланства, само је 19 њих било општинских приносника, односно плаћало порез, што једновремено говори о незавидном материјалном положају новопазарских Јевреја. Јеврејска заједница у Новом Пазару није могла да се похвали ни новорођеном децом унутар својих редова, пошто је дате године свет угледало само шесторо деце, од чега подједнак број мушке и женске. Заједница је дате године била у демографском плусу пошто није забележен ниједан случај морталитета међу чланством.³³

Следећа група питања везана је за брачне прилике у заједници и са тим повезаним питањем потенцијалног конвертитства. То су питања од редног броја 4 до редног броја 8. Одатле откривамо да је 1936. године склопљено само два брака припадника ЈВО Нови

³² Архива аутора, *Јеврејска вероисповедна општина Нови Пазар – Савез јеврејских вероисповедних општина Краљевине Југославије у Београду*, 27. 1. 1937. *Статистички лист Јеврејске вероисповедне општине у Н. Пазару према стању на дан 1 јануара 1937.*

³³ *Ibidem.*

Пазар, као и да није било брачних раскида унутар чланства. Истовремено, није било склопљених бракова са припадницима других вероисповести. Ниједан припадник новопазарске јеврејске заједнице није одступио од вере праотаца, чему су узрок могли бити мешовити бракови, којих у овом случају није било. Услед одсуства овог искушења, могућности за одржање у јеврејској вери и заједници биле су свакако веће. Истовремено, ниједан припадник других верозаконa није преобраћен на јудаизам.³⁴

Савез се такође интересовао за финансијске прилике јеврејских општина, упознавање са општинским рабинима и осталим општинским службеницима и чиновницима, о егзистирању јеврејских друштава и њихових првака, као и о евентуалном постојању општинских школа за јеврејске ученике. Јеврејска вероисповедна општина Нови Пазар известила је надређено тело да за 1937. годину располаже у буџету са 20.400 динара прихода и исто толико предвиђених расхода за текућу годину. Саопштила им је и да дужност свештеника врши Јерохам Конфорти, да им је ритуални кољич Менахем С. Монтија, да је општински шамас Арон Монтија, а секретар ЈВО Нови Пазар Јосеф М. Данон. Такође је извештено да постоји неколико јеврејских друштава на територији под надлежношћу општине, те да Општина нема своју верску школу. Укупно је било пет јеврејских организација у граду. Председник Друштва за подизање јеврејског храма био је Јосеф М. Данон, на челу друштва за помоћ сиротињи „Тиферет Бахурим“ стајао је Јаков Х. Папо, председница женског ционистичког удружења „WIZO“ била је Регина Папо, месном ционистичком организацијом руководио је Леон Бахар, а огранком „Керен кајемет лејсраел“ управљала је Рена А. Бахар.³⁵

Учење и школовање су биле одлике јудаизма од самог његовог настанка, па је јеврејство у дијаспори њима придавало водећу важност. Едукација је била стожер очувања јеврејске религије и поуздан чинилац индивидуалног напретка на друштвеној вертикали, помоћу којег је јеврејски народ успевао да преброди непрекидне недаће и пошасте које су га упорно пратиле кроз галутску историју. Отуда не чуди што је Савез од јеврејских општина потраживао податке и о броју јеврејских ученика и студената, њиховој структури и типу школа које похађају. Јеврејска вероисповедна општина Нови Пазар имала је припаднике на свим нивоима образовања, од основног до високошколског. Основне

³⁴ *Ibidem.*

³⁵ *Ibidem.*

народне школе učilo je tokom 1936. godine 36 jevrejske dece; samo tri Mojsijevca je išlo u srednje škole; 11 Jevreja je obrazovanje sticalo u zanatској школи и још само један новопазарски Јеврејин је био на факултетским студијама или високим школама. Једини члан заједнице који је те године био на високим студијама похађао је Теолошки завод.³⁶ У питању је био, можемо са сигурношћу рећи, већ помињани Цадик Конфорти који је наредне, 1937. године успешно свршио школовање и недуго затим одабран за новопазарског рабина на расписаном конкурсy.

Уз све претходно наведене категорије података из живота новопазарске јеврејске заједнице, Савезу су достављене информације и о професионалној усмерености њених чланова. Избор пословног занимања умногоме је одлучивао будућност чланова заједнице, њихов животни стандард и квалитет живота, али је уједно одређивао и интензитет и квалитет односа са широм нејеврејском заједницом у чијем су окружењу живели и до чијег гостопримства и добросуседства им је такође стало. Интереси заједнице су налагали обављање по могућству и оних јавних послова преко којих би у јавности градили позитиван имиџ о својој заједници и развијали филосемитско расположење у народу. У одговору ЈВО Нови Пазар запажамо да су новопазарски Мојсијевци највише заступљени у трговачким пословима, што је било традиционално, вишегенерацијско занимање сефардских Јевреја на Балкану, наслеђено од директних предака. Нико од новопазарских Јевреја се није отиснуо у слободне професије, за чије су се стицање звања у савременом периоду створили потребни услови, иако су она била обећавајућа за своје носиоце, пружајући сигурне изворе прихода и економску стабилност. Нимало не изненађује што Јевреја у Новом Пазару није било међу индустријалцима, пошто је локална индустрија тек почињала да гради мршаве темеље, нити унутар наставног особља. Нису регистровани ни међу трговачким путницима и агентима, лекарима, адвокатима и адвокатским приправницима, гостионичарима, апотекарима, државним службеницима, рентијерима, уметницима и глумцима, ветеринарима, инжењерима, архитектама, економима и у многим другим струкама, а није било чак ни пензионера. Доминирали су у трговачким делатностима, где је било 15 трговаца и у занатском сектору, где је регистровано 10 занатлија. Иза њих, најбројнији су били приватни чиновници и намештеници којих је пописано петоро, двојица су обнашала функцију самоуправних чиновника, а исти је број

³⁶ *Ibidem.*

био међу банкарима, односно мењачима.³⁷ Један од двојице јеврејских сарафа – банкара у граду био је најпроминентнија фигура заједнице, раније помињани Самуел Конфорти – Сумбулико.³⁸ Други јеврејски банкар у граду био је неко из породице Бахар, пошто су 1930. године у Новопазарској банци основаној 1913. године Управни одбор чинили: председник Самуел Конфорти, потпредседник Леон Бахар, а чланови били православни Срби Љуб. Јовановић, Урош Симић и Изарелићанин Моша Бахар. У Надзорном одбору банке били су заступљени искључиво православни Срби. Председник Надзорног одбора био је Живота Ивановић, а чланови Мир. Тодоровић, Светислав Покимица и Васо Шошкић.³⁹

Управа ЈВО Нови Пазар, уз већину осталих јеврејских општина у Југославији које су биле чланице Савеза, уредно је одговорила на акцију коју је покренула ова кровна организација југословенског јеврејства. Челници општине оваквим су гестом показали озбиљност у раду, одговорност према заједници и њеним интересима и савесност у кореспондирању са сарадницима. Како је реч била о малој, привредно неразвијеној и скромној општини, одговор није захтевао огромно залагање, утрошак значајнијег времена и енергије, па су тиме изостали опширни коментари и детаљне реплике. Општина и чланство нису располагали већим институционалним и биолошким потенцијалом, те је с тога реплицирање било једноставно, лако и брзо. Документ, који смо сагледали и преточили у писану реч у претходном делу текста, презентује примарне чињеничне податке из живота Општине и њеног чланства за минулу 1936. годину. Природа својеврсног упитника је таква да обелодањује стање у заједници по питању демографских околности, институционалне мреже, образовних прилика, привређивања чланства и религијске димензије. Постојећи подаци у документу потврђују нам досадашња сазнања о новопазарској јеврејској заједници која ни по којем критеријуму није могла да буде конкурента другим јеврејским заједницама у земљи или остави трајнији и неизбрисив траг у прошлости југословенске јеврејске заједнице.

³⁷ *Ibidem.*

³⁸ М. Mentović, М. Ajbl, *Jevreji Novog Pazara i okoline*, Beograd 2019, 161-163.

³⁹ *Правда*, Београд, бр. 61, 2. март 1931, стр. 7.

БИБЛИОГРАФИЈА

Необјављени извори

Архив Југославије, Фонд Министарства вера Краљевине Југославије

Историјски архив Београда, Фонд Управа града Београда

Архива аутора

Периодика

Време, Београд (1930, 1932)

Židov, Zagreb (1929, 1936, 1937)

Политика, Београд (1936)

Правда, Београд (1931, 1932)

Службени војни лист – орган и издање Министарства војске и морнарице, Београд (1940)

Службени лист Савеза јеврејских вероисповедних општина Краљевине Југославије,
Београд (1937)

Часописи

Јовановић Ристо, *Јевреји у Сјеници*, Новопазарски зборник, 21 (1997), 157-165.

Коничанин Омер, *Новопазарска чаршија*, Новопазарски зборник, 17 (1993), 129-146.

Радовић Миодраг, *Јеврејска општина у Новом Пазару*, Новопазарски зборник, 29 (2006), 169-177.

Радовић Миодраг, *Јеврејске куће и дућани у Новом Пазару*, Новопазарски зборник, 23 (1999), 309-317.

Salacanic Albahari Nikola, *Mikve u Novom Pazaru*, Novopazarski zbornik, 42 (2019), 217-221.

Зборници радова

Дамјановић М. Милош, *Допринос рабина ратним циљевима Србије у Првом светском рату и стварању Југославије*, у: Мирковић Милан, Филиповић Никола (ур.), Зборник радова са научног скупа „Улога и значај свештеника у Балканским и Првом светском рату“, Удружење ратних добровољаца 1912-1918 њихових потомака и поштовалаца, Београд 2021, 138-149.

Дамјановић М. Милош, Токић Бојан, *Рабини Краљевине Србије током Првог светског рата*, у: Андрић Бранимир (ур.), Зборник радова са међународног саветовања – Елите у Великом рату, Архив Војводине, Нови Сад 2017, 482-500.

Ристић Иван, Вукчевић Јелена, *Јевреји у Крушевцу и Расинском округу до краја Другог светског рата*, у: Стојсављевић Растислав (ур.), Синагоге и јеврејско наслеђе у Југоисточној Европи. Међународни научни зборник, Архив Војводине, Нови Сад 2021, 103-133.

Литература

Божовић Григорије, *Неизмишљени ликови*, Г. Кон, Београд 1940.

Делић Ст. Риста, *Јевреји у Југославији*, Издање пишчево, Београд 1938.

Levi – Dale A. David, Klein Aleksandar (ur.), *Jevrejski narodni kalendar 5699 1938-39*, Izdanje Biblioteke Jevrejskog narodnog kalendara, Beograd – Zagreb 1939.

Мазовер Марк, *Солун град духова. Хришћани, муслимани и Јевреји 1430-1950.*, БОШ / Досије студио, Београд 2017.

Mentović Mento, Ajbl Mirjana, *Jevreji Novog Pazara i okoline*, Jevrejski istorijski muzej / Savez jevrejskih opština Srbije, Beograd 2019.

Младеновић Б. Божица, *Град у аустроугарској окупационој зони у Србији од 1916. до 1918. године*, Чигоја штампа, Београд 2000.

Fischer Leopold (ur.), *Jevrejski almanah za godinu 5690 1929-1930*, Naklada Saveza rabina Kraljevine S. H. S., Vršac 1929.

Интернет адресе

https://www.youtube.com/watch?v=gNOZeg_n2ks

**REGARDING ONE DOCUMENT FROM THE JEWISH RELIGIOUS COMMUNITY
OF NOVI PAZAR, FROM 1937**

Abstract: *This paper will present the statistical data about the Jewish community in the city placed on the Raska River in 1936 – the previous year. The information requested by the central body of the Jewish community in Kingdom of Yugoslavia – the Federation of Jewish Religious Communities, had been thoroughly collected, duly processed and sent to the claimants in a timely manner by the management of the Jewish Religious Community of Novi Pazar. Data concerning the Federation’s interests are referencing the general conditions in Jewish communities with regards to demographics, membership, municipal institutions, and religious life of its members, as well as the professional orientation and state of affairs of municipal budgets. This document is in the possession of the author of this paper and belongs to the entirety of identical items from other Jewish religious communities of Kingdom of Yugoslavia. They were all compiled for the same reason – ending up in the Federation – which had then processed and used them for current and future activities. The documents were created as a form containing questions and empty space for answers printed on a typewriter, in the Serbian language and with the Latin script. There is a total of 14 questions distributed across both sides of the one-sheet document. In addition to the seals of the sender and the recipient, it contains the signatures of persons authorized by the sender, who had guaranteed the authenticity of the data provided.*

Key words: *Jews, Sephardim, Ashkenazim, Judaism, Zionism, Yugoslavia, Novi Pazar, Serbs, Orthodox Christianity, Muslims*